

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА PHILOSOPHY OF LAW

УДК 316.77: 37.01: 340.12

DOI <https://doi.org/10.26661/hst-2026-27-104-17>

КОЛІЗІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВЧИМИ І МОРАЛЬНИМИ НОРМАМИ ЯК ОЗНАКА КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

КОЧЕТОВ, ЛЕОНІД¹

Анотація

Сучасний етап розвитку людства характеризується високою швидкістю соціальних, технологічних та геополітичних трансформацій. За таких умов традиційні механізми соціальної регуляції часто демонструють свою неспроможність. Центральне місце у координації поведінки індивідів посідають право та мораль. Водночас у періоди суспільної нестабільності та реформ між цими двома системами регулювання нерідко виникають протиріччя – колізії, що є симптомом глибокої суспільної кризи. Дослідження причин, механізмів та наслідків таких колізій є критично важливим для розуміння стабільності соціальних систем та пошуку шляхів їх гармонізації. **Мета статті** – дослідження колізійності моральних і правових регулятивних систем як маркера суспільної кризи та соціальної аномії. **Методологія дослідження** базується на поєднанні діалектичного, системно-структурного та порівняльно-філософського методів. Діалектичний підхід дозволяє розглядати право та мораль у їхньому постійному розвитку, взаємопроникненні та протиріччі. Системно-структурний метод допомагає проаналізувати місце колізій у загальній структурі суспільної кризи та виявити їхні зв'язки з іншими соціальними інститутами. Використання герменевтичного методу дає змогу глибше витлумачити сенс правових текстів та суспільних настроїв, що стоять за неприйняттям тих чи інших норм. **Висновки та перспективи подальших досліджень.** У статті розкрито роль права і моралі у суспільстві, які виконують спільну функцію стабілізації суспільних відносин, але роблять це різними засобами, а їхній розрив підриває соціальну згуртованість. Аргументовано, що право за своєю природою є консервативним та інертним інструментом, воно вимагає часу на розробку, ухвалення та імплементацію норм. Натомість суспільна мораль, особливо в кризові часи, реагує миттєво, формуючи нові запити на справедливість, солідарність або, навпаки, демонструючи ознаки розгубленості та аномії. Доведено, що колізії між правом і мораллю відображають напругу між інституційною владою та суспільними очікуваннями, і коли така напруга не вирішується, то вона перетворюється на маркер глибокої суспільної кризи та соціальної аномії. Ознакою кризи вони стають тоді, коли системні, тривалі й супроводжуються втратою довіри до інститутів, демонструють розрив між державою та суспільством, кризу цінностей та втрату спільних орієнтирів. Зазначено, що коли йдеться про колізію між правовими і моральними нормами, то має місце не просто техніко-юридична невідповідність, а фундаментальний ціннісний конфлікт. Констатовано, що відновлення балансу вимагає одночасних правових, політичних і культурних змін: право має бути більш чутливим до моральних трансформацій, а моральні очікування – реалізовуватися через демократичні інститути та прозорі процедури.

Ключові слова: право, мораль, колізії, суспільна криза, соціальна аномія, регулювання, правова і моральна свідомість, правовий нігілізм, відчуження.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується стрімкою зміною, зломом звичних соціальних координат, що неминуче позначається на стабільності нормативних систем. Будь-яке суспільство тримається на двох «китах»: правовому регулюванні, яке забезпечується силою державного примусу, та морально-етичному консенсусі, що спирається на внутрішні переконання індивідів і традицію.

У стабільні періоди ці системи діють у синергії, де закон виступає формалізованим продовженням суспільної моралі. В епоху глобальних трансформацій, коли соціально-економічні та геополітичні зсуви, процеси турбулентності випереджають здатність держави адекватно реагувати, між правом і мораллю виникає глибока тріщина. Саме цей розрив, що переростає у відкриті колізії, стає першим і найбільш тривожним симптомом системної суспільної кризи.

Морально-правові колізії не просто засвідчують наявність проблем у законодавстві, а діагностують глибинні хвороби самого суспільства. Тому

¹ Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)
E-mail: leonid150970@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6497-644X>

дослідження причин, механізмів та наслідків таких колізій є критично важливим для розуміння стабільності соціальних систем та пошуку шляхів їх гармонізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Осмилення взаємодії права та моралі має глибоке коріння в історії філософсько-правової думки, де центральне місце посідає багатовікова дискусія між прихильниками природного права та правового позитивізму. Позитивістська традиція традиційно наполягає на автономії права від моральних оцінок, стверджуючи, що закон є обов'язковим до виконання просто в силу його офіційного ухвалення сувереном. У контексті такого погляду, колізія права з мораллю є проблемою етики, але аж ніяк не чинності самого закону. Однак кризові періоди історії, зокрема тоталітарні режими ХХ – початку ХХІ століть, наочно продемонстрували катастрофічність такого підходу, коли абсолютно легальні закони ставали і стають інструментами масового знищення людей, повністю нівелюючи людську гідність і справедливість.

Саме як реакція на кризу позитивізму відродилася доктрина природного права, яка стверджує наявність вищих, неписаних цінностей, яким мусить відповідати будь-який людський закон (Козюбра, 2021, с. 12–42). У цьому контексті особливого значення набуває знаменита «формула Радбруха», виведена німецьким правознавцем після Другої світової війни. Густав Радбрух обґрунтував тезу про те, що коли конфлікт між позитивним законом і справедливістю досягає настільки нестерпної межі, за якої закон фактично перетворюється на «хибне право», то він має поступитися справедливості (Радбрух, 2004, с. 93–94; Radbruch, 1946, s. 105–108). Ця концепція є ключовою методологічною рамкою для нашого дослідження, оскільки дозволяє кваліфікувати певні нормативно-правові акти як деструктивні для суспільної моралі.

Іншим важливим теоретичним фундаментом статті є соціологічна теорія аномії, сформульована Емілем Дюркгаймом (Дюркгайм, 2008) та згодом розвинена Робертом Мертоном (Merton, 1968), Толкоттом Парсонсом (Parsons, 1996, pp. 24–37) та іншими дослідниками. Аномія описує стан суспільства, за якого стара система цінностей та нормативних обмежень руйнується, а нова ще не встигла інституціоналізуватися. У стані дезорієнтації колізії між законом і мораллю стають хронічними. Держава намагається штучно утримувати порядок за допомогою застарілих або суто

механічних правових конструкцій, тоді як жива суспільна практика вже керується зовсім іншими етичними орієнтирами, що лише посилює кризові тенденції (Çam, & Irmak, 2014, s. 1297–1305).

Сучасний дискурс навколо проблеми взаємозв'язку правових і моральних норм як регуляторів суспільних відносин суттєво збагатився завдяки працям професора права Гарвардського університету Лона Фуллера, який описав «внутрішню мораль права». Л. Фуллер доводив, що правова система взагалі не може існувати без певної етичної основи, яка включає зрозумілість, несуперечливість та передбачуваність законів. Якщо закони стають інструментом маніпуляцій, то вони втрачають свою правову природу (Велика українська юридична енциклопедія, 2017, с. 1020–1034).

Зазначимо, що у зарубіжній науковій думці дослідження зазначених процесів часто фокусується на феномені правового нігілізму та трансформації правосвідомості в перехідних суспільствах, що дає змогу застосувати ці теорії до аналізу сучасних кризових реалій (Ж. Карбоньє, А. Кураташвілі, А. Макинтайр, В. Ойгензихт, В. Рамішвілі, Р. Циппеліус, Е.-К. Шефтсбері, П. Штомпка).

Серед вітчизняних вчених вагомий внесок у дослідження причин, механізмів та наслідків суперечностей між правовими і моральними нормами, пошуку шляхів їх гармонізації в Україні зробили К. Бабенко, Л. Газнюк, О. Данильян, О. Дзьобань, О. Іванченко, О. Капліна, Л. Карпець, Н. Ковальчук, С. Лазаренко, В. Лозовой, Є. Мануйлов, Ю. Меліхова, А. Мініч, О. Невельська-Гордєєва, Ю. Самолюк, Л. Сідак, О. Сінкевич, Л. Удоронка та інші науковці.

Різні аспекти аномії як суспільного явища, що виникає з причин зміни соціальних норм, невідповідності цілей і засобів їх досягнення та впливу аномії на українське суспільство розглядали Т. Андрєєва, В. Ворона, Є. Головаха, П. Давидов, С. Дембіцький, Н. Доній, О. Злобіна, Н. Паніна, В. Погрібна, В. Резнік, М. Роговенко, О. Сенченко та інші.

Метою статті є дослідження колізійності моральних і правових регулятивних систем як маркера суспільної кризи та соціальної аномії, причин, механізмів та наслідків таких колізій.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі **завдання**:

1. Дослідити причини та передумови виникнення нормативно-ціннісних колізій.

2. Здійснити експлікацію сутності колізій між правовими та етичними регуляторами як специфічного маркера трансформаційного переходу.

3. Висвітлити теоретичні та практичні аспекти упорядкування суспільних відносин, формування у громадян необхідної моральної та юридичної культури.

Об'єктом дослідження є соціокультурний простір взаємодії правової та моральної систем в умовах нестабільного соціуму, **а предметом** – конкретні прояви, причини та наслідки суперечностей між законодавчими актами та моральними імперативами.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Методологічний апарат дослідження базується на поєднанні діалектичного, герменевтичного та системно-структурного методів. Діалектичний підхід дозволяє розглядати право та мораль у їхньому постійному розвитку, взаємопроникненні та протиріччі. Використання герменевтичного методу дає змогу глибше витлумачити сенс правових текстів та суспільних настроїв, що стоять за неприйняттям тих чи інших норм. Системно-структурний метод допомагає проаналізувати місце колізій у загальній структурі суспільної кризи та виявити їхні зв'язки з іншими соціальними інститутами.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння природи колізій між моральними та правовими нормами необхідно насамперед звернутися до онтологічного коріння моралі й права. Обидві системи належать до класу соціальних норм і діють у єдиному полі соціальних зв'язків, мають спільну мету – встановлення та підтримання суспільного порядку, а також єдине функціональне призначення, що полягає у впливі на поведінку людей (Іванченко, 2017, с. 238–247).

Якщо звернутися до генези зазначених феноменів, то мораль виникає природним шляхом у доцивілізаційний період розвитку людства, тоді як право як інституціоналізована система з'являється значно пізніше – з виникненням перших держав. У контексті формалізації та санкцій мораль спирається на внутрішнє переконання, громадську думку та неофіційні санкції (осуд), тоді як право є формально визначеним, кодифікованим та забезпечується монопольним примусом з боку держави. Різняться вони й сферами регулювання: моральні імперативи охоплюють практично всі сфери людського буття, включно з міжособистісними відносинами, почуттями та внутрішніми мотивами (наприклад, дружба

чи кохання), а право має регулювати винятково найважливіші суспільні відносини, які безпосередньо впливають на безпеку та стабільність соціуму. Водночас вимоги моральних та правових норм у багатьох аспектах збігаються: мораль засуджує правопорушення, а протиправна поведінка зазвичай розцінюється суспільством як аморальна. Проте між ними існують й фундаментальні відмінності, які закладають потенціал для конфліктів. Різні типи культур приписують праву неоднакову цінність (Самолук, dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13977/02-Samoyuk.pdf?sequence=1).

Тривалий час у юридичній науці існували різні погляди на автономію цих систем. Зокрема, представники нормативізму та «чистого вчення про право» (наприклад, Г. Кельзен) наполягали на тому, що право не лише може, а й повинно бути повністю незалежним від моралі, релігії чи політики, оскільки юридична сила закону не залежить від його морального наповнення (Кельзен, 2004). Натомість природно-правова доктрина праворозуміння стверджує, що аморальний закон не має правової сили («*lex iniusta non est lex*») (Козюбра, 2021, с. 12–42).

У збалансованому громадянському суспільстві збіг моральних і правових положень в законодавчих актах не викликає сумнівів. Більше того, спостерігається зближення права і моралі: дотримання і виконання законів стає моральним обов'язком громадян, а державний примус дедалі частіше замінюється методами виховання та переконання. Проте в часи криз цей баланс порушується, виникають певні колізії між правовими і моральними нормами.

Саме слово «колізія» походить від латинського «*collisio*», що в перекладі означає «зіткнення». Колізії можуть бути охарактеризовані як дефекти права, як порушення, взаємна невідповідність правових норм, які регулюють однакові суспільні відносини. Але колізії між правовими та моральними нормами вказують на дефекти регуляторної системи суспільства, відтак на кризові явища у ньому.

Коли йдеться про колізію між правовими і моральними нормами, то має місце не просто техніко-юридична невідповідність, а фундаментальний ціннісний конфлікт. Право за своєю природою є консервативним та інертним інструментом, воно вимагає часу на розробку, ухвалення та імплементацію його норм. Натомість суспільна мораль, особливо в кризові часи, реагує мит-

тево, формуючи нові запити на справедливість, солідарність або, навпаки, демонструючи ознаки розгубленості та аномії. У ситуації, коли писаний закон починає вимагати від людини дій, які суперечать її внутрішньому сумлінню, або ж коли закон відверто ігнорує базові уявлення про справедливість, добро і зло, виникає криза легітимності самої державної системи.

Колізії між законодавством і моральними нормами є не просто випадковим збоєм у роботі юридичного апарату, а фундаментальним індикатором глибокої соціокультурної кризи суспільства. Вони наочно маркують розпад суспільного консенсусу, демонструють рівень відчуження між державою та її громадянами й свідчать про дезорганізацію всієї нормативної системи. Зазначений розрив засвідчує нездатність застарілих правових інститутів відповідати на динамічні етичні виклики часу, що в підсумку може призвести до руйнації правопорядку як такого.

Аналіз цієї проблеми крізь призму філософії природного права та соціології аномії дозволяє стверджувати, що право, яке відривається від свого морального підґрунтя, неминуче прирікає себе на саморуйнацію. Справжнє право є не лише способом упорядкування відносин між людьми, а й істотним засобом обмеження їх неузгодженості з суспільними потребами й уявленнями людей про добро і справедливість. Тому формула Радбруха залишається актуальним застереженням для сучасних законодавців: не всякий текст, ухвалений у стінах парламенту, є справжнім правом, якщо він несе в собі несправливість. Криза суспільства, виражена у морально-правових колізіях, є водночас і точкою біфуркації, яка дає соціуму шанс або скотитися у хаос та тиранію, або ж здійснити якісний еволюційний стрибок через очищення правової системи від аморальних конструктів (Козюбра, 2021, с. 12–42).

Дисбаланс між новими викликами суспільства та неготовності моральних і правових норм до цього спричиняє: а) часткову або повну відсутність нормативного регулювання в кризових, межевих соціальних ситуаціях, коли аксіодеонтологічна система минулого зруйнована, а нова ще соціально не затверджена; б) низький ступінь впливу соціальних норм на індивідів, їх неефективність як засіб соціальної регуляції та контролю поведінки; в) розпливчастість, нестійкість і суперечливість аксіодеонтологічних приписів і орієнтації, зокрема – суперечності між нормами, що визначають цілі діяльності, та нормами,

що регулюють засоби їх досягнення (Доній, 2014, с. 307–311).

Колізії між правовими і моральними нормами виникають внаслідок низки причин, що мають об'єктивний та суб'єктивний характер.

По-перше, асинхронність розвитку моральної і правової систем, випередження темпів соціальних змін темпів законотворення. Мораль як продукт суспільної свідомості є більш гнучкою і здатною швидко реагувати на нові виклики, тоді як законодавство за своєю природою є консервативним і ригідним, оскільки процедура прийняття законів вимагає тривалого часу. Так, нові технології, трансформації соціальних ролей й етичні виклики біоетики змінюють моральні орієнтири швидше, ніж законодавчі процедури встигають їх інкорпоровати. Наприклад, регулювання штучного інтелекту, біотехнологій і приватності часто відстає від моральних очікувань щодо безпеки й гідності людини. Інший приклад: питання прав ЛГБТ, репродуктивних прав та гендерної рівності демонструють, як моральні зміни випереджають законодавство і породжують суспільні конфлікти.

По-друге, біоетичні виклики. Розвиток науки створює прецеденти, де правове регулювання стикається з гострим моральним опором або відсутністю суспільного консенсусу. До таких сфер належать проблеми розпорядження людиною власним тілом: сурогатне материнство, евтаназія, трансплантація органів, штучне переривання вагітності чи клінічні випробування тощо.

По-третє, інструменталізація та політизація права, авторитаризм й відчуження влади від широкого загалу. Закони, що ухвалюються під тиском вузьких інтересів або ідеологій, можуть ігнорувати або навмисно суперечити домінантним моральним уявленням. Якщо державний апарат ізолюється від суспільства, він починає приймати закони, що обслуговують інтереси вузьких панівних еліт, відверто ігноруючи інтереси народу та суспільні уявлення про добро і справедливість.

По-четверте, історична травматизація та насильство. У суспільствах, які пережили тривалі періоди тоталітаризму, масового психологічного або фізичного насильства (наприклад, репресії, ідеологічний диктат), відбувається штучне викривлення як правової, так і моральної систем. Держава десятиліттями могла насаджувати закони, які прямо вимагали від громадян аморальних дій (наприклад, доносів на близьких), що деформувало суспільну мораль та породило стійку недовіру до закону.

По-п'яте, різні джерела легітимності. Право черпає легітимність із процедур та інституцій, а мораль – із культурних практик і суспільної думки. Коли ці джерела розходяться, виникає конфлікт, що посилює недовіру (Пагребняк, 2003, с. 26–33; Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві, 2020, с. 121–200).

Коли колізії між правом і моральними нормами стають системними та масовими, то вони сигналізують про глибоку суспільну кризу. Остання характеризується руйнуванням традиційних соціальних інститутів, деградацією чинних раніше цінностей, дискредитацією традицій та втратою життєвих орієнтирів. Подібні стани загрожують базовим цінностям суспільства, створюючи умови високої невизначеності (Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві, 2020, с. 403–406).

Як зазначалось вище, класичним соціологічним інструментом для опису цього явища є концепція соціальної аномії – стан суспільства, за якого нормативні та моральні регулятори й обмеження поведінки серйозно порушені, ослаблені або стають суперечливими (Çam, & İmrek, 2014, s. 1297–1305). У ситуації аномії індивід опиняється в психологічному глухому куті: з одного боку, існують офіційні закони, виконання яких може здаватися безглуздом або навіть аморальним у конкретних життєвих обставинах, а з другого, – моральні орієнтири розмиті, а стара ціннісна ієрархія зруйнована, тоді як нова ще не встигла сформуватися. Опинившись у ситуації вибору між «законним» та «справедливим», індивід усе частіше схиляється до останнього, що породжує масовий правовий нігілізм.

Відтак людина стикається з необхідністю дотримуватися взаємовиключних вимог, що призводить до втрати життєвої орієнтації, соціальної дезорієнтації та апатії. Якщо індивідуальна та суспільна свідомість перебувають у стані постійного конфлікту між «треба за законом» та «правильно за совістю», то суспільство втрачає свою інтегративну функцію і починає фрагментуватися.

Першою і найбільш очевидною ознакою того, що суперечності між правом та мораллю сигналізують про суспільну кризу, є делегітимізація державних інститутів. Відомо, що легітимність влади тримається не на страху перед покаранням, а на добровільній згоді громадян підкорятися правилам, які вони вважають справедливими. Коли ж в законодавстві з'являються норми, які суспільство маркує як аморальні, наприклад, захист

корупційних привілеїв, обмеження базових свобод під приводом доцільності або ж соціальна несправедливість, довіра до державних органів руйнується. Держава, втрачаючи моральний авторитет своїх приписів, змушена посилювати репресивний апарат, аби змусити суспільство підкорятися. Як наслідок, колізії між правом та мораллю перетворюються на каталізатор відчуження між інститутами влади та людиною. Громадяни починають сприймати правову систему не як інститут захисту, а як ворожий інструмент пануючого класу чи бюрократії, що автоматично переводить суспільство в режим прихованого або відкритого протистояння з владою.

Цей процес неминує породжує правовий нігілізм, який швидко стає нормою суспільної поведінки особливо в часи кризи. Якщо закон розмиває моральні орієнтири, то індивід відчуває себе звільненим від юридичних зобов'язань. Виникає парадоксальна ситуація: побутове порушення закону починає сприйматися у суспільстві як акт моральної доблесті або необхідного самозахисту. Коли закони систематично суперечать уявленням громадян про гуманізм, добро і справедливість (мораль), то у суспільстві формується свідоме ігнорування або заперечення права як цінності, виникає переконання, що закони є інструментом пригнічення, а не захисту. Правопорушення перестають засуджуватися громадською думкою, коли вони спрямовані проти «несправедливих» законів держави. Відсутність відповідності між мораллю й правом спонукає громадян обходити закони, стимулює корупцію та самосудні практики. Люди створюють паралельні, тіньові структури регулювання відносин – від економічних взаємозв'язків до розв'язання конфліктів, ігноруючи офіційне правосуддя. Суспільство розшаровується, соціально поляризується, втрачає єдиний нормативний стрижень, що є класичним симптомом деградації соціальної системи загалом.

За умов тінізації соціальних практик суспільство починає жити за неписаними «паралельними правилами» (неформальними кодексами, за «поняттями»), які заміняють офіційне законодавство, що остаточно витісняє правове регулювання на периферію суспільного життя. Тривалий тиск неморального законодавства веде до деформації суспільної моралі, зниження моральних планок. Історичні приклади демонструють, що тривалий правовий безлад («беспредел») та моральний нігілізм влади неминує отруюють повсякденні від-

носини між громадянами, легітимізуючи насильство та егоїзм як єдині засоби виживання;

Особливо гостро етичний розрив проявляється під час екстремальних суспільних викликів, зокрема, економічних криз, пандемій, збройних конфліктів і війн. У такі моменти колективна мораль вимагає миттєвої мобілізації, солідарності, жертвовності та абсолютної прозорості у розподілі ресурсів, тоді як бюрократичне законодавство часто залишається заручником мирного часу, формальних процедур або лобістських інтересів. Коли ж волонтерський рух або цивільний спротив змушені балансувати на межі кримінальних правопорушень просто для того, щоб ефективно рятувати життя, це свідчить про глибоку дисфункцію правової системи.

Іншим виміром кризового стану є тривожний тренд, який можна описати формулою «легальне, але неморальне». У стабільному суспільстві межі між цими поняттями намагаються максимально зблизити, проте під час кризи вони розходяться на безпечну для соціуму відстань. Прикладом можуть слугувати ситуації, коли великі корпорації чи фінансові еліти використовують цілком законні юридичні шпаринки для виведення капіталу в той час як решта населення країни біднішає, або коли чиновники отримують величезні легальні премії на тлі загального урізання соціальних видатків. Така практика підриває суспільний договір, адже закон починає легітимізувати цинізм, провокуючи у людей почуття безпорадності та гніву.

Крім того, кризове суспільство часто демонструє симптом так званої «гіпернормалізації» з боку держави, коли влада намагається компенсувати втрату морального авторитету лавиноподібним ухваленням нових загороджувальних законів. Кожен новий закон у такій ситуації створює лише нові колізії, оскільки він спрямований на гасіння симптомів, а не на лікування хвороби. Замість того, щоб шукати діалог та відновлювати ціннісний консенсус, держава намагається відрегулювати кожен крок громадянина, перетворюючи правове поле на непролазні хащі. Це призводить до втоми суспільства від права як такого, дезорієнтації людини і, зрештою, до паралічу правозастосовної практики.

Заключним акордом цього процесу стає явище «правового відчуження», коли індивід перестає бачити у праві відображення свого «Я». Право починає сприйматися як відчужена, зовнішня і винятково каральна сила, позбавлена людського

обличчя. У такій атмосфері зникає повага до людської гідності як з боку тих, хто закони пише, так і з боку тих, хто змушений їх виконувати. Колізія між тим, що велить закон, і тим, що підказує серце, стає щоденним внутрішнім розломом для мільйонів людей, перетворюючи індивідуальну психологічну кризу на кризу загальнонаціонального масштабу.

Зазначимо, що колізії між правовими і моральними нормами наявні в кожній державі. Однак саме їх кількість та наявність обґрунтованих шляхів подолання свідчить про рівень ефективності національного законодавства.

Подолання кризи, зумовленої колізіями права та моралі, вимагає кардинальної зміни парадигми державного управління та правотворчості. Першим і найважливішим кроком має стати процедура етичної валідації законодавства. Це означає, що кожен нормативно-правовий акт ще на етапі проєктування повинен проходити ретельну експертизу не лише на предмет відповідності конституційним нормам, а й на відповідність засадничим цінностям суспільства – справедливості, гуманізму та поваги до людської гідності. Закон має бути інструментом захисту суспільного блага, а не приватного інтересу.

Для цього держава повинна запустити реальні, а не декларативні механізми суспільного діалогу та інклюзивності у правотворчому процесі. Суспільство має отримати дієві важелі впливу на скасування тих норм, які викликають стійке моральне неприйняття та соціальну напругу. Відновлення легітимності права можливе лише тоді, коли громадяни відчують, що правова система здатна чути їхній етичний запит і гнучко адаптуватися до мінливих реалій, не втрачаючи при цьому свого ціннісного ядра. Пілотні правила, адаптивне регулювання та швидкі процедури оновлення норм сприятимуть праву реагувати на моральні зміни.

Сьогодні українське законодавство не завжди встигає за динамікою розвитку суспільних відносин, інколи вступає у протиріччя з раніше прийнятими нормативно-правовими актами. Внаслідок цього законодавство має акти і норми, які формально не діють, у ньому часто зустрічаються прогалини, не пов'язані одне з одним положення; деякі законодавчі акти повторюються; інколи неточно формулюються терміни та ін. (Сідак, 2019, с. 30-34).

Для ілюстрації взаємодії правових та моральних норм, а також колізій між ними, розглянемо

характер регуляції суспільних відносин, які є об'єктом правопорушень, передбачених кримінальним кодексом України (далі – КК України). Наприклад, ситуація, що має місце при застосуванні ст. ст. 115–119, 129 КК України в частині охорони національної безпеки та ч. 1 ст. 3 і ст. 27 Конституції України, яка проголошує, що життя є найвищою цінністю людини. Так, положення КК України є такими, що суперечать моральним вимогам суспільства, а саме визнання права особи на недоторканність життя найвищою людською цінністю (Кримінальний кодекс України, infopedia.su/7x253b.html; Кузембаєв, dspase.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3171/2013_pdf?sequence=1@isAllowed=y).

Підкреслимо, що в багатьох статтях нині діючої Конституції України, Декларації прав та свобод людини, інших нормативних актах оцінки й вимоги права та моралі поєднуються. Забезпечивши відкритість діяльності владних структур, влада зможе вирішувати три надзвичайно важливих для себе і суспільства завдання: повернути довіру громадян до офіційної влади; створити несприятливі умови для корумпованості суспільства; забезпечити реалізацію конституційних прав громадян в інформаційній сфері (статті 32 і 34 Конституції України).

Подолання колізій між правом і мораллю вимагає не лише формального перегляду законів, а й глибокої ціннісної реконструкції суспільства. Це можливо через:

- гармонізацію законодавства з моральними запитами суспільства, що передбачає широке громадське обговорення законопроектів (особливо у сфері біоетики, соціального захисту та прав людини);
- забезпечення легітимності влади через прозорість її дій та підконтрольність громадянському суспільству, що поверне довіру до правових інститутів;
- формування високої моральної й юридичної культури та правосвідомості, де виконання закону спирається не на страх перед покаранням, а на усвідомлення його моральної цінності та справедливості.

Право має бути інструментом, що переводить моральні норми в ясно сформульовані правила соціальної поведінки і формування покарання за їх порушення. Лише тоді, коли правові норми стануть логічним продовженням та захистом

моральних засад суспільства, соціум зможе подолати кризові явища та вийти на шлях стабільного та гуманістичного розвитку.

Висновки. Взаємодія права і моралі у суспільстві – складний, багатогранний процес. Право під впливом морального фактора постійно збагачується, підвищується його авторитет, зростає роль як соціального регулятора суспільних відносин. Водночас право, активно впливаючи на мораль, сприяє більш глибокому її вкоріненню у соціумі.

Водночас між правом і моральністю, правовими і моральними нормами виникають і протиріччя, що відображають діалектику розвитку правового і морального регулювання, відсутність їх належного узгодження. Колізії між законодавством та моральними нормами є не просто техніко-юридичною проблемою, а виразним маркером глибокої суспільної кризи та соціальної аномії. Вони демонструють розрив між державою та суспільством, кризу цінностей та втрату спільних орієнтирів, відображають напругу між інституційною владою та суспільними очікуваннями. Відновлення балансу вимагає одночасних правових, політичних і культурних змін: право має бути більш чутливим до моральних трансформацій, а моральні очікування – реалізовуватися через демократичні інститути та прозорі процедури.

Сьогодні українське законодавство не завжди встигає за динамікою розвитку суспільних відносин, інколи вступає у протиріччя з раніше прийнятими нормативно-правовими актами й моральними нормами. Подолання цієї кризи вимагає не лише формального перегляду законів, а й глибокої ціннісної реконструкції суспільства. Лише тоді, коли правові норми стануть логічним продовженням та захистом моральних засад суспільства, соціум зможе подолати кризові явища та вийти на шлях стабільного й гуманістичного розвитку.

Перспективи подальших розвідок лежать у площині дослідження того, як новітні технологічні виклики, зокрема цифровізація, біотехнології та штучний інтелект, створюють принципово нові зони морально-правових конфліктів. Розуміння природи цих колізій дозволить превентивно реагувати на майбутні кризи, розробляти такі моделі регулювання суспільних відносин, де закон і мораль взаємодіють і співіснують, забезпечуючи сталий та гармонійний розвиток людського співтовариства.

Список використаних джерел

- Арон Реймон. Етапи розвитку соціологічної думки / Пер. з фр. Г. Філіпчука. Київ: Юніверс, 2004. С. 335–360.
- Доній Н. Є. Сучасна проблема аномії в контексті соціальної девіталізації особистості. *Гілея*, 2014. № 84 (5). С. 307–311.
- Дюркгайм Еміль / К. Ю. Галушко. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-19714>. DOI: 10.5281/zenodo.19947120Pe
- Іванченко О. М. Подолання та усунення колізій – пріоритетне завдання сучасної юридичної науки. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 59. С. 238–247.
- Кельзен Г. Чисте Правознавство. З додатком: Проблема справедливості / Переклад з німецької Олександра Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
- Кельзен Г. Правопорядок / Переклад з нім. Володимир Абашнік. *Практична філософія та правовий порядок*. Збірка наукових статей. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. С. 324–331.
- Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42.
- Кримінальний кодекс України. Ст. 39. *Практичний коментар Infopedia*. URL: <http://infopedia.su/7x253b.html> [Дата звернення 12.07.2026].
- Кузембасв О. С. Колізія Кримінального кодексу України із Конституцією України в частині охорони основоположних прав людини і громадянина/ URL: http://dspase.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3171/2013_pdf?sequence=1@isAllowed=y [Дата звернення 12.07.2026].
- Меліхова Ю. А. Мораль і право: зона спільного перебування. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2019 року, НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 39–43.
- Пагребняк С. Про колізії в законодавстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1(32). С. 26–33.
- Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право: пер. з нім. В. С. Бігуна. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 93–94.
- Самолук Ю. М. Співвідношення права і моралі. URL: <http://dspase.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13977/02-Samoyuk.pdf?sequence=1> [Дата звернення 12.07.2026].
- Сідак Л. М. Про небезпеки морально-правової аномії для сучасного українського суспільства. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2019 року, НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 30–34.
- Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2020 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 506 с.
- Фуллер Лон Льюїс. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 1028–1034.
- Çam, T., & Irmak, F. An overview of Durkheim and Merton's social anomie. *Journal of Human Sciences*. 2014. 11(2). S.1297–1305.
- Merton, R. K. The Social Theory of Social Structure. 1968. New York, NY: The Free Press.
- Parsons Talcott. A Behavioristic Concept of the Nature of Morals. *The American Sociologist* Vol.27.no.4. Winter 1996. Pp. 24–37.
- Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 1946. S. 105–108. URL: <http://www.jstor.org/stable/20800812>

References

- Aron, R. (2004). *Etapy rozvytku sotsiolohichnoi dumky* [Stages of development of sociological thought] (H. Filipchuk, Trans.). Yunivers.
- Çam, T., & Irmak, F. (2014). An overview of Durkheim and Merton's social anomie. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 1297–1305.
- Doniy, N. Ye. (2014). Suchasna problema anomii v konteksti sotsialnoi devitalizatsii osobystosti. *Hileia*, 84(5), 307–311.
- Durkheim, É. (2008). Durkheim Emil. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-19714>
- Fuller, L. L. (2017). Fuller Lon Liuyis. In S. I. Maksymov (Ed.), *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: U 20 t. T. 2: Filozofia prava* (pp. 1028–1034). Pravo.

- Ivanchenko, O. M. (2017). Podolannia ta usunennia kolizii – priorytetne zavdannia suchasnoi yurydychnoi nauky. *Aktualni problemy polityky*, 59, 238–247.
- Kelsen, H. (2000). Pravoporiadok. In *Praktychna filozofia ta pravovi poriadok: Zbirka naukovykh statei* (V. Abashnik, Trans.; pp. 324–331). Tsentri Osvitnikh Initsiatyv.
- Kelsen, H. (2004). *Chyste pravoznavstvo. Z dodatkom: Problema spravedlyvosti* (O. Mokrovolskyi, Trans.). Yunivers.
- Koziubra, M. I. (2021). Doktryna pryrodnoho prava: Cherez istorychni zlety y padinnia do vyznannia osnovoiu naivazhlyvshykh dosiahnen suchasnoi pravovoi teorii ta praktyky. *Pravo Ukrainy*, 1, 12–42.
- Kuzembaiev, O. S. (2013). Koliziia Kryminalnoho kodeksu Ukrainy iz Konstytutsiieiu Ukrainy v chastyini okhorony osnovopolozhnykh prav liudyny i hromadianyna. http://dspase.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3171/2013_pdf?sequence=1@isAllowed=y
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (n.d.). In *Praktychnyi komentar Infopediia*. <http://infopedia.su/7x253b.html>
- Melikhova, Yu. A. (2019). Moral i pravo: Zona spilnoho perebuvannia. In *Superechnosti vzaïemodii morali i prava v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii* (pp. 39–43). Pravo.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. The Free Press.
- Pahrebniak, S. (2003). Pro kolizii v zakonodavstvi. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1(32), 26–33.
- Parsons, T. (1996). A behavioristic concept of the nature of morals. *The American Sociologist*, 27(4), 24–37.
- Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. <http://www.jstor.org/stable/20800812>
- Radbruch, G. (2004). Zakonne nepravo ta nadzakonne pravo. *Problemy filosofii prava*, 2, 93–94.
- Samoliuk, Yu. M. (n.d.). Spivvidnoshennia prava i morali. <http://dspase.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13977/02-Samoyuk.pdf?sequence=1>
- Sidak, L. M. (2019). Pro nebezpeky moralno-pravovoi anomii dlia suchasnoho ukrainskoho suspilstva. In *Superechnosti vzaïemodii morali i prava v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii* (pp. 30–34). Pravo.
- Superechnosti vzaïemodii morali i prava v suchasnomu suspilstvi: Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. (2020). Drukarnia Madryd.

LEONID, KOCHETOV – PhD student of the Department of Philosophy and Political Science Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine)
 E-mail: leonid150970@gmail.com
 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6497-644X>

CONFLICTS BETWEEN LEGAL AND MORAL NORMS AS A SIGN OF A SOCIAL CRISIS

Abstract

The current stage of human development is characterized by high dynamics of social, technological, and geopolitical transformations. Under such conditions, traditional mechanisms of social regulation often demonstrate their inefficiency and undergo resets. Law and morality occupy a central place in the coordination of individual behavior. At the same time, in periods of social upheavals and reforms, sharp contradictions – collisions – often arise between these two regulatory systems, which is a symptom of a deep social crisis. Research into the causes, mechanisms, and consequences of such collisions is critically important for understanding the stability of social systems and finding ways to harmonize them. The purpose of the article is to study the conflict between moral and legal regulatory systems as a marker of social crisis and social anomie. The research methodology is based on a combination of dialectical, systemic-structural, and comparative-philosophical methods. The dialectical approach allows us to consider law and morality in their constant development, interpenetration, and contradiction. The system-structural method helps to analyze the place of collisions in the general structure of the social crisis and to identify their connections with other social institutions. The use of the hermeneutic method allows for a deeper interpretation of the meaning of legal texts and social sentiments behind the rejection of certain norms. Conclusions and prospects for further research. The article reveals the role of law and morality in society, which perform a common function of stabilizing social relations, but do so by different means, and their gap undermines social cohesion. It is argued that law is by its nature a conservative and inert instrument, requiring time to develop, adopt, and implement norms. In contrast, public morality, especially in times of crisis, reacts instantly, forming new demands for justice and solidarity, or, conversely, showing signs of confusion and anomie. It has been proven that conflicts between law and morality reflect the tension between institutional authority and social expectations, and when such tension is not resolved, it becomes a marker of deep social crisis and social anomie. They become a sign of crisis when they are systemic, long-lasting, and accompanied by a loss of trust in institutions, demonstrating a gap between the state and society, a crisis of values, and a loss of common guidelines. It is noted that when it comes to a collision between legal and moral norms, there is not just

a technical and legal inconsistency, but a fundamental value conflict. It has been stated that restoring balance requires simultaneous legal, political, and cultural changes: law must be more sensitive to moral transformations, and moral expectations must be realized through democratic institutions and transparent procedures.

Keywords: law, morality, conflicts, social crisis, social anomie, regulation, legal and moral consciousness, legal nihilism, alienation.

© The Authors(s) 2026

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date: 13.07.2026

Accepted date: 07.09.2026

Published date: 14.10.2026

How to cite: Кочетов, Леонід. Колізії між законодавчими і моральними нормами як ознака кризи суспільства. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 27(104). P. 178–187
doi: <https://doi.org/10.26661/hst-2026-27-104-17>